
COSTA, Lluís (2017). *Las construcciones nacionales: entre el imaginario y la realidad. La formación de la conciencia nacional cubana después de 1898. Análisis comparativo con los casos de las identidades española, catalana y portorriqueña*. Barcelona: Ediciones La Tempestad, 161 p.

El sociòleg Zygmunt Bauman (Poznan, Polònia, 1925 - Leeds, Regne Unit, 2017) va encunyar els conceptes de modernitat líquida, societat líquida i, fins i tot, d'amor líquid. Així, segons aquest autor, una de les més grans preocupacions de la nostra vida social i individual és com prevenir que les coses es quedin fixades. Lògicament, aquesta perpètua inestabilitat té efectes sobre la identitat i és especialment angoixant sobretot en els joves, els quals, segon Bauman, pateixen «una devastació emocional i mental» quan s'incorporen a un mercat de treball precari o quan veuen —en propostes autoritàries— la solució a la seva intempèrie nacional i identitària.

Aquest professor coneixia molt bé en la seva pròpia pell el sentit del que significava una barreja d'identitats. Era jueu d'origen polonès, però el 1968 es va haver d'exiliar a Israel —a causa d'una purga antisemita i de la repressió política comunista— i,

posteriorment, va exercir la docència a la Universitat de Leeds, a la Gran Bretanya.

Segons Bauman, l'origen de la «modernitat sòlida» s'ha de situar en el terratrèmol de Lisboa de 1755 i l'incendi posterior que va destruir completament la ciutat: com que Déu i la naturalesa havien estat hostils, s'havia de posar tot el món sota l'administració de la racionalitat humana. Això també incloïa l'enderrocament de l'antic règim i la creació unificada dels estats-nació moderns. L'opinió de Bauman sobre la identitat nacional va quedar ben reflectida en una entrevista a *La Vanguardia* (Justo Barranco, 9 de gener de 2017), en què explicava —amb reticències— la seva opinió sobre la creació dels estats moderns:

«—Anem al quid de la qüestió. Com definiríeu avui una nació?

»—Precisament era això el que m'amoïnava de ser entrevistat per un periodista català! [...]

»—I en teniu, de resposta?

»—Aquesta és una de les preguntes que la teoria política de la democràcia moderna no ha respost adequadament. Penso que gairebé totes les nacions actuals es van crear en períodes predemocràtics i moltes són fruit de moltíssima violència. Gran Bretanya, França, Alemanya... totes aquestes nacions van construir llur

identitat nacional a còpia de neteges ètniques, assimilacions forçades i mètodes horrorosos! I, posteriorment, aquestes mateixes nacions es van democratitzar. Per això a l'Europa occidental les democràcies s'edifiquen sobre nacions relativament homogènies, com ara França, Itàlia o Espanya. Però resulta que determinades nacions no en són prou, d'homogènies. I la cosa funciona mentre hi ha un règim autoritari, però és molt més difícil en democràcia. Cal convèncer el poble de quina és la llengua nacional, cal muntar una història i tenir uns símbols comuns. I trobo que això costa molt de fer, en democràcia».

La lucidesa de Bauman mostra que, per crear, cohesionar i mantenir una nació unida no n'hi ha prou amb la repressió, sinó que cal crear un univers simbòlic que faci que la societat s'adhereixi emocionalment a aquest projecte polític nacional. Això s'aconsegueix mitjançant una llengua comuna i nacional, la reinterpretació de la història i la creació d'uns símbols que siguin referents de la nació. És, justament, en aquesta mateixa línia, que el Dr. Lluís Costa de la Universitat de Girona, historiador de la comunicació, reflexiona sobre el procés de creació de les identitats nacionals de Cuba, Puerto Rico i Catalunya en el seu darrer llibre.

Aquest interessant estudi titulat *Las construcciones nacionales: entre el imaginario y la realidad. La formación de la conciencia nacional cubana después de 1898. Análisis comparativo con los casos de las identidades española, catalana y portorriqueñas* s'ha publicat en castellà, encara que es tracta d'una traducció i actualització del llibre *La creació de les construccions nacionals de Cuba, Puerto Rico i Catalunya*, publicat en català el 2016.

Es tracta d'un treball molt original i exhaustiu sobre la construcció de les identitats nacionals després de 1898 al Carib a partir, sobretot, de la reinterpretació de la història, la narració interessada de les guerres, la creació dels mites nacionals, les cançons patriòtiques i la seva difusió en l'àmbit de l'educació, els llibres i els diaris.

Lluís Costa fa seva la sentència de Joan Fuster que deia que «només hi ha una manera seriosa de llegir i és rellegir» i per això la seva trajectòria d'investigador ha estat estudiar les relacions dels catalans de Begur amb Cuba, el paper dels indians a Catalunya, la Lluçanera de Nova York i, fins i tot, la imatge i la comunicació publicitària a Cuba... Els seus estudis han estat un anar i tornar constant de Catalunya al Carib. Ha estat una mena de detectiu que llegeix i rellegeixi —en els arxius històrics contemporanis per buscar les

pistes definitives que ens permetran saber quina és la tesi (l'assassí) d'algunes de les idees preconcebudes sobre la historiografia cubana i catalana.

Aquesta vegada ha trobat en el projecte nacionalitzador cubà (després de la seva independència de l'Estat espanyol, el 1898) un desllorigador per parlar de com s'han creat també la consciència nacional cubana, la catalana i la porto-riquenya.

El llibre també inclou una interessant documentació gràfica (poc coneguda o fins i tot inèdita) que complementa l'estudi i que és molt il·lustrativa de com es crea una simbologia de la identitat. Per exemple, il·lustracions històriques (com la portada del llibre, un gravat de J. Bachman, Nova York, 1851); l'acudit publicat a *La Tralla* (1905), on es critica la nefasta política desenvolupada pels espanyols a Cuba i el paper dels EUA; les portades dels llibres dels manuals escolars d'història; els cartells polítics (*Alegoría de la República de Cuba, Cuba Libre*); quadres al·legòrics de la història simbòlica de Cuba; una inèdita col·lecció de fotografies antigues sobre el paisatge urbà i de la vida de l'Havana del principi del segle xx de l'Estudio Fotográfico Otero y Colominas; les activitats de les escoles, les visites de formació del mestres cubans a les universitats nord-americanes, com la que van fer a Harvard el 1900...

El llibre inclou una volgudament provocativa presentació del professor del Departament d'Història de la Universitat de Puerto Rico Bruno Ferrer i Higuera, que demostra un gran coneixement de la realitat catalana: «Por supuesto que Cataluña también tiene un nacionalismo banal, y no me refero solo al Barça y a los gritos “Visca el Barça i visca Catalunya” de sus jugadores. También existe una catalanidad basada en una especie de idealización novecentista, amada de un difuso esencialismo que apela a lo modernillo o hípster y, por supuesto, a la famosa marca Barcelona [...] Asimismo, es evidente que el independentismo catalán y sus símbolos —bandera *estelada* y *merchandising* incluidos— pueden convertirse en un nacionalismo banal [...]. Y, probablemente este tipo de nacionalismo oficial y aporoblemático continuará o hasta se reforzará, si un día se proclama la República en Barcelona o en San Juan. Y entonces, igual o con mucha más razón e intensidad que ahora, seguro que habrá que luchar contra la tal simplificación, en la línea del lema de Lluís Maria Xirinacs: “Lluitarem contra el fort mentre si guem febles, i contra nosaltres mateixos quan si guem forts”».

El professor Ferrer considera que la principal aportació de Lluís Costa és que ha estudiat la història i la soci-

etat cubana de després de la independència per concloure que «la historiografía y la aproximación a la propia sociedad e historia en el ámbito escolar son esenciales en la construcción, difusión, consolidación y asunción popular de una conciencia colectiva, de una identidad nacional».

El llibre del doctor Costa ha tingut una recepció curiosa ja que hi ha hagut alguns autors, com per exemple l'historiador Jordi Amat («Màquines nacionalistes», *Cultura(s)*), que han vist la llum ja que han descobert que el procés nacional cubà hauria tingut la hispanitat com un dels ingredients de la seva articulació. Per tant, tenen l'esperança que això també pugui passar a Catalunya: «Quin és el propòsit que el professor Costa es planteja? Aclarir una aparent paradoxa. Val per al passat i, com revelen les cites del col·loqui “Espanya contra Catalunya” (al principi i cap al final), val per al nostre present. La identitat cubana havia tingut la hispanitat com un dels ingredients de la seva articulació, però aquest origen no invalidaria que l'elaboració i el desplegament social de la cubanitat activesin una consciència nacional que apuntalés el projecte de construcció d'una república independent. No era una nova identitat que excloués l'altra, sinó que la subsumia. No es rebel·laven contra la identitat espanyola sinó contra l'Estat».

Aquesta aparent contradicció, el professor Costa l'aclareix en el capítol final del llibre: «Conclusión: el sentimiento de cubanidad no significa antiespañolismo», en què explica que és precisament el canvi de l'enemic exterior el que possibilita la cubanització basada en la hispanitat: «El enemigo exterior que podía complicar el proceso de concienciación nacional ya no era España: su lugar había sido ocupado por EE.UU., que era visto por sectores cubanos como un posible factor de “descubanización” de Cuba. La existencia real —o imaginada— de un enemigo externo propiciaba —y potenciaba— políticas radicales que propugnaban la unión del pueblo cubano. Dar sentido a esta unión era una tarea encomendada, sobre todo, a la escuela, que había de transmitir una potente carga de valores identitarios que tenían en las grandes gestas del siglo XIX sus referentes».

En aquesta línia de la reinterpretació de la tradició, en el llibre es descriu com es va modificar l'himne nacional de Puerto Rico (boriquen o borinquen, el nom aborigen taíno de la illa). Va passar de la versió revolucionària de la poetessa Lola Rodríguez de Tió de 1867 que feia referència a un passat gloriós i de lluites d'alliberament nacional: «Nosotros queremos / la libertad / y nuestro machete / nos la dará... / Vamos, borriquiteños, / que nos espera ansiosa, / ansiosa libertad/ ¡la

libertad, la libertad!» a una «versió renovada i adaptada al gust nord-americà» de Manuel Fernández Juncos. La nova versió de 1903 (en un context de gran influència nord-americana i de la por que provocava al seu poder), és un cant, en primera persona, que redueix la pàtria a un jardí florit que ja hauria vist el mateix Cristòfol Colom: «Cuando a sus playas llegó Colón; / exclamó lleno de admiración: / “¡Oh! ¡Oh! ¡Oh! / Esta es la linda tierra / que busco yo”. / Es Borinquen la hija, / la hija del mar y del sol /...».

A Catalunya, a diferència de Cuba i Puerto Rico, que van mantenir una certa lleialtat als seus orígens espanyols, la societat catalana del segle XIX «no sentía como suyo el proyecto nacional español [...]. A partir del último cuarto del siglo, se evidenciaba cada vez más un claro divorcio entre la vida oficial española (falsas elecciones, subordinación del poder local al poder central, corrupción política...) y la vida real, en donde la construcción de una sociedad civil catalana, moderna, culta y con una lengua propia reclamaba su propio espacio».

En definitiva, com diu el professor Ferrer en el pròleg, la identitat nacional no és líquida i funciona com a element de cohesió de la societat. La nació és una realitat molt sòlida en la ment dels ciutadans: «La nación no

es material, la nación es subjetiva, la nación es imaginaria porque está dentro de las mentes de los individuos, individuos que de alguna manera la experimentan, reflejan, dicen, relatan y piensan, como entre otras cosas, un espacio de comunicación y referencia compartida —por eso es esencial el estudio de los medios de comunicación masivos, como hace Lluís Costa». A més, pontifica que «quizás la nación sea un fantasma o un zombi, la identidad nacional una invención. Quizá la nación no exista, pero funciona».

Així, doncs, de la lectura del llibre de Lluís Costa, podem concloure que la identitat nacional no és només una vel·leïtat històrica, sinó que és molt present en el debat actual de les configuracions nacionals i, fins i tot, en el sentiment europeu: «Hoy más que nunca, el fenómeno del nacionalismo debe ser pensado y reinterpretado, no únicamente a la luz del conocimiento histórico, sino también a partir de lo que significa la creación de nuevos estados o la aparición de comunidades transaccionales e interculturales», escriu Costa.

Josep VICENÇ I ERES
Universitat de Girona
i Institut Montilivi
josep.vicen@udg.edu